

יאנוש קורצ'אק: האיש, המורשת והאגדה ישראל גוטמן

לעניין זהותו של קורצ'אק

איגור אברמוב-נבדלי, סופר פולני המקורב לקורצ'אק שעבד שנים במחיצתו, כתב עליו בספרו "חיבורים חיים", כי הוא מצטייר כהלך בודד וחריג על רקע זמננו. "זר היה לכולם ומכובד על כולם כאזרח מהוגן מן החוץ. פולנים מהמחנה הלאומי והקלריקאלי לא יכלו למחול על יהדותו. יהודים, מחוץ למתבוללים, ראו בו סופר פולני ודובר התרבות הפולנית. את השמאל בחברה, ובייחוד את הצעירים הרדיקלים הפעילים, הרתיעה הגישה הספקנית שלו והעובדה שמאן לעסוק בעניין הילדים במסגרת המאבק הכולל לשינוי סדרי המשטר, ואילו השמרנים ואנשי הסאנאציה (הגוף הפוליטי שמשל בפולין מאז שנת 1926 עד פרוץ מלחמת העולם השנייה) ראו בו התגלמות השמאל, כמעט בולשביק בעניינים הנוגעים לילד. בחוגי הסופרים עמד מן הצד, מחוץ לזרמים ולחבורות. השתאו על כשרונו בשמץ של צער – כישרון אמיתי אך לא יציר לגיטימי של ספרות טהורה אלא נגוע בפדגוגיה המפוקפקת. ואת הפדגוגים הבהיל המזג החושפני של הטריבון שבו, והם במבוכתם תהו שמא קורצ'אק זה כולו שייך לספרות" (Igor Newerly, *Zywe Wiazanie*, Warsxawa: 1966). כפילות זאת בהתייחסות אליו ניתן למצוא גם בימים המוקדמים של עבודתו כרופא. הוא ביקר חולים בלילות ועורר את כעסם של החובשים, ששימשו אז כעוזרים לרופאים או כמעין רופאים, ואליהם נהג לפנות בלילות. מדלת העם בשכונות העוני של ורשה לא נטל כלל תשלום ובכך קומם נגדו את חבריו הרופאים.

כיום מבקשים רבים לייחס לעצמם את דמותו של קורצ'אק ולתבוע עליו זכות. בפולין שוקדת קבוצה מסורה של אנשים על מורשתו החינוכית והספרותית של קורצ'אק, אך לא תמיד נוהגים שם לציין, שיאנוש קורצ'אק נולד כהנריק גולדשמידט, זיהה את עצמו כיהודי, ואת רוב שנותיו עשה כמחנך וכאב בית יתומים יהודי, ומת מוות יהודי במקום שבו מתו אנשים בשל היותם יהודים. לעומת זאת בארץ מדגישים במיוחד את הצד היהודי העשיר בביוגרפיה של קורצ'אק. יצחק פרליס הכתיר את ספרו החשוב על חייו ופעלו של יאנוש קורצ'אק בשם "איש יהודי מפולין" (בית לוחמי הגיטאות הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1986), ולא מעטים הם החיבורים המתחקים אחר שורשיו היהודיים המתגלים אצל סבו ואביו.

סבו של קורצ'אק היה רופא באחת מן הערים במחוז לובלין ונטה לתנועת ההשכלה, ואביו היה עורך דין אמיד בוורשה, מתבולל, אך בקיא ביהדות. הוא נתקף במחלת נפש כשהיה קורצ'אק ילד (הוא נולד ב-1878 או ב-1879 – שנת לידתו המדויקת אינה ודאית), וימי נעוריו עברו עליו בצלם הקודר של המחלה, המחסור שהתגב לביתם ומות אביו. יש

המצביעים על עקבות המסורת היהודית הגלומים בעיקרי תורתו החינוכית. בגרמניה יצא ב-1992 ספר של מחנך שוויצרי, גרארד קאהן, בשם *יאנוש קורצ'אק והחינוך היהודי* (Gérard Kahn, *Korczak und die Jüdische Erziehung: Janusz Korczak Pädagogik und der Hintergrund seiner jüdischen Herkunft*, Weinheim: 1992) הן בפדגוגיה של קורצ'אק על רקע מוצאו היהודי, ואילו מרים שרשבסקי פרסמה בעברית בשנת 1990 עבודה בשם שתי מולדות – על בעיית זהותו הלאומית של יאנוש קורצ'אק (תל אביב: המרכז לחקר תולדות היהודים בפולין ומורשתם, תש"ן, 1990). המחברת מתארת את הזרם הליברלי-הפולני שעיצב במידה רבה את עולמו הרוחני ואת התחומים היצירתיים שלו בתחילת המאה מחד, ועומדת על הקשרים שרקם עם היהודים, בייחוד עבודתו בבית היתומים היהודי מאז הקמתו, והחיבור המתהדק שלו עם ארץ ישראל בשנות ה-30, מאידך.

אנה מורטקוביץ'-אולצ'אקובה, בתו של המוציא לאור של קורצ'אק ואחת ממקורביו, גורסת בביוגרפיה *יאנוש קורצ'אק שיצאה לאור בפולין ב-1949*: "קורצ'אק היה פולני מלידה, בחינוכו, בסנטימנטים שלו ובכל מקום בו להיות פולני משמעותו הייתה לאהוב, להיאבק ולשאוף בתקופה החמורה ביותר מבחינה פוליטית – בזמן המחתרת, המלחמה [הכוונה למלחמת העולם הראשונה] והשיקום. אך בעת ובעונה אחת, עם גבור השנאה מסביב, החרם והרדיפות, חש עצמו יותר ויותר מוקף וחדור יגון יהודי. ותחושה כבדה וגורלית זו של אסון חייבה אותו בעוצמה טרגית גוברת, ועל פי דחף שברחמים וגאווה, לפנות לעבודה ציבורית קשה ולסולידריות יהודית, שלא באה לו בירושה אלא הייתה תוצאה של החלטה. האסון המבשיל עם השנים הוביל אותו לשותפות עמוקה ומרחיקת לכת במסגרת יהודית, לשירות הילד היהודי המיוסר" (Hanna Mortkowicz-Ollzakowa, *Janusz Korczak*, Krakow: 1949).

כך אפוא היה קורצ'אק פולני-יהודי ויהודי-פולני. ויש גם להוסיף על כך, שבדברים שנשא בעל פה בפני ציבור יהודי ב-1937, כאשר סיפר על מפגש עם ילדים שבעקבותיו גמר אומר להקדיש את עצמו כולו לילד, ציין לבסוף: "עם כל זאת עלינו לזכור שלהיות אדם זה יותר מלהיות יהודי".

פרקי חיים ובית היתומים שבקרוכמלנה

פנים רבות לסגולותיו ולהיקף פעולתו של קורצ'אק. כנער התחיל לעבוד במתן שיעורי עזר כדי לסייע לפרנסת משפחתו, שכללה אותו, את אמו ואחותו. כבר כנער נמשך לכתיבה. בגיל 20, בהיותו סטודנט לרפואה, חיבר מחזה שזכה לפרס ספרותי, ומאז התמיד בכתיבה עד תום חייו. כתיבתו בשפה הפולנית מקורית וכובשת, וכוללת פליטונים ומאמרים, ספרות יפה, סיפורים לילדים וכתיבה מקיפה למען הילד שפנתה לציבור המבוגרים וההורים. בצעירותו השתכן קורצ'אק לזמן מה באזור העוני בוורשה, ובשנים שלאחר מכן הגיע גם לבירות אירופה

ורכש השכלה רחבה. עם סיום לימודיו עבד כרופא בבית חולים לילדים יהודים. ב-1904 גויס כרופא לצבא הרוסי במלחמתו הכושלת עם היפנים. המלחמה על גלגוליה, עד לגבולות סין והמהפכה ברוסיה ב-1905, הטביעו חותם על אישיותו של קורצ'אק. בערך באותה תקופה התחיל קורצ'אק לצאת כמחנך לקייטנות של ילדים והחל לפעול באגודה למען יתומים יהודים. ב-1912 התחולל מפנה בחייו. יחד עם סטפניה וילצ'ינסקה (סטפה), שליוותה אותו כשותפה נאמנה, הוא הועמד בראש בית יתומים חדש ומרווח לילדים יהודים בוורשה ברחוב קרוכמלנה 92. קורצ'אק, שהיה בעל רעיונות חדשניים ונועזים והתגייס למאבק למען הילד זכויותיו בזירה הציבורית, לא הסתפק בהסברה במישור התיאורטי והעסקני, ונמשך כל חייו לעבודה מעשית, למפגש עם הילד ולטיפול בו. בבית היתומים לילדים יהודים ובבית ביתומים לילדים פולנים "ביתנו", שבו היה אורח ויועץ קבוע, בחן ומימש קורצ'אק את שיטתו החינוכית שהעמידה במרכז את הילד, חוויותיו וטיפוח יצירתיותו. בית הילדים היה למעין "רפובליקה של ילדים", ושימת לב רבה ניתנה לפעילותם של הילדים – ניהול עצמי, השלטת משמעת עצמית, חוגי כתיבה, קריאה ואמנות, שיתופם של ילדים בעבודות וקידום ענייני הבית. בית היתומים של קורצ'אק התחבט גם בבעיות וקשיים, אך שמו נודע כדגם של בית ילדים שונה ומנוגד לבתי יתומים הידועים מהספרות כאכסניות שבהן דוכא עולמו הרוחני והפיזי של הילד. עד פרוץ מלחמת העולם השנייה מנה בית הילדים בקרוכמלנה מאה ילדים בממוצע, בני שני המינים ובגילאי 7-14. צוות העובדים, שכלל גם עובדי עזר מהחניכים שבגרו ונשארו לזמן מה כדיירי הבית, הושפעו מדרכו של קורצ'אק כמחנך והיו לתלמידיו הנאמנים. הבית רכש לו יידיים ונדבנים מבין יהודי ורשה שסייעו להתפתחותו והתגאו בהישגיו.

אחת היוזמות המקוריות והחשובות של קורצ'אק הייתה שבועון הילדים *Maly Przegląd* (הסקירה הקטנה) שמאז 1926 יצא כתוספת ליומון היהודי במכובד בשפה הפולנית בוורשה *Nasz Przegląd* – (סקירה שלנו). שלא כבעיתונים שבהם כתבו מבוגרים למען הילדים, היה זה בעיקר ביטאון של הילדים עצמם. קורצ'אק הדריך את העיתון ואת הכתבים הצעירים. רבים מילדי פולין, יהודים וגם לא יהודים, ציפו בקוצר רוח ליום שבו יופיע עיתונם, וללא מעטים היה העיתון לבמה שבה ראו לראשונה את שמם בדפוס. לאחר חמש שנים חדל קורצ'אק מעריכת העיתון, והמלאכה עברה לידי ידידו ותלמידו אברמוב-נברלי.

אף שקורצ'אק השמיע קולו ברבים, הן במערכת החינוך הכללית והן כפעיל בתחומי חברה ועיון מגוונים, תמיד עמד במרכז יצירתו הספרותית וההגותית ופעולו כמחנך ואיש ציבור עניינו של הילד. הילד ו"זכותו לכבוד", "אהבה לילד", הבנת עולמו, הכרה בגיל הילדות כמרכיב בעל מרחב אוטונומי משלו במבנה החברה, ולא רק אובייקט לחינוך מוכתב מגבוה המכשיר לחיי מבוגרים. מכאן "כל מה שאני עושה, ועל מה שאני כותב, בא להכשיר את הילדים לצמוח לקראת עולם חדש, שהם עצמם ישקמו אותו מן היסוד...". *בהמלך מתיא כתב: "האשה השתחררה לעינינו, ואילו הילד עדיין הוא עבד, נתון בשבי ובצמיתות...". הגותו של*

קורצ'אק הייתה ביסודה אופטימית ומעוגנת באמונה באדם, ששיטות חינוך מקובלות ותפיסות עולם ומשטרים מעוותים עיקמו את דמותו ואופיו. בילד נשמר הגרעין ההיוליו של הפשטות והאמת, ובו מכננת התקווה לעתיד. כאדם חש קורצ'אק חופשי וגם מאושר בחברת הילדים, ואחדים ממקורביו סברו כי בו עצמו, במקוריותו ובספונטניות שהפגין, שכנו המזג והתום של הילד. דרך פנייתו לאנשים הייתה לעתים חדה ומחוספסת, אך היכרות קרובה יותר חשפה אדם מקשיב, סלחני ואוהד. הוא נתן פעמים רבות ביטוי לחרדתו מפני עולם המתמכר לרווחה חומרית ומבקיע דרכים לקדמה טכנולוגית, אך זונח ונוטש את דקות הרגש וערכים הומניים. אין זה כנראה מקרה, שבהתחברותו ליהודים היה זה הילד היתום מחד, ותנועות הנוער של החלוץ והשומר הצעיר מאידך, שאליהם נמשך ועמם יצר ברית רעים איתנה.

קורצ'אק והמפגש עם ארץ ישראל

בשנות ה-30 גברו הלכי הרוח האנטי יהודיים בפולין. המסע האנטישמי במחצית השנייה של העשור פגע קשה בקורצ'אק, ערוצי פעולה רבים נחסמו בפני ה"דוקטור הזקן", והאדם הפולני הפשוט, שאת ניבו הלשוני אימץ לו, ואת קווי אופיו חיבב, נעשה זר ומתנכר. קורצ'אק, שגילה מכבר אהדה למפעל הציוני בארץ, חיזק בשנות ה-30 את קשריו ואת עניינו במפעל הבנייה וההתיישבות בארץ ישראל. במכתבים שכתב ליוסף ארנון, חבר קיבוץ עין-המפרץ, ובעבר אחד המחנכים המשתלמים בבית היתומים, נאמר: "אם יש ארץ, שבה מעניקים לילד, ביושר לב, את חלומותיו שלו, ואי-נחת, געגועים וקרע – אולי ארץ ישראל היא".

כך אירע שאיש רב פעלים, לא צעיר בגילו, נטוע בנוף ארצו, אמן הלשון, ספוג תרבות וכן בית בחוגי האינטליגנציה הפולנית, השתעשע במחשבה על התחלה חדשה בארץ ישראל. במכתביו מ-1932-1933 כתב: "לא אבדה תקוותי, כי את שנותיי האחרונות המעטות שנותרו לי אבלה בארץ ישראל, על מנת להתגעגע שם על פולין... אילו היו לי אמצעים, הייתי רוצה לבלות חצי שנה בארץ ישראל, על מנת לחשוב על מה שיהיה, וחצי שנה בפולין, על מנת לשמור על מה שיש". ביולי 1934 הגיע קורצ'אק לביקור של שלושה שבועות בארץ. מרבית זמנו ישב מוקף אהבה בקיבוץ עין-חרוד וביקש ללמוד במפגש חטוף על מהותם של חיי הקיבוץ, ומעל לכל על הרזים שבחינוך הקיבוצי. הוא התרשם, התפעל אך גם ידע להעיר במכתב: "אתם תובעים מעצמכם יותר כוח מיכולתו של אדם". ב-1936 החליט לערוך ביקור ממושך יותר. בפולין הלך מצב היהודים והידרדר, ועל הארץ עבר גל מעשי אלימות של האוכלוסייה הערבית. במכתבו למשורר והמתרגם יוסף ליכטנבאום, בישר: "...החלטתי גמורה. מה אעשה בארץ ישראל איני יודע עדיין. לאחר "הכרת" החלוצים הייתי רוצה להתבונן בחיי השומרים [הכוונה לקיבוץ השומר הצעיר]. זה עניין אחד. מעניין מאוד המשק האינדיבידואליסטי (מושב) וחיי החרדים (כפר הצדיק מיבלונה). אם אפשר – חודש בנצרת וחודש בירושלים..."

ביקורו השני בארץ בשנת 1936 נמשך שישה שבועות. באותו זמן טייל הרבה, ספג ממראות הארץ, שחיפש בהם דימויים וגיבורים מהתנ"ך שהרבה לעיין בו, והעלה רעיון של מפעל כתיבה מקיף על ארץ ישראל הישנה-חדשה. עם שובו לא מצא לו מנוח, והערגה לארץ ישראל לא הרפתה ממנו. הוא פקד ערים ועיירות בפולין והרצה בפני היהודים על רשמי ביקוריו. המשיכה לארץ מצאה את מקומה גם בכתיבתו הספרותית. קורצ'אק התגורר באותו זמן בדירת אחותו, ואת חדרו בדירה תיארו מבקריו כתא נזירי. סטפה כתבה במכתביה, שאינה יודעת כיצד לעזור לדוקטור השרוי בדכדוך ודיכאון ומתכוננת לעלייה ולעבודה בחינוך בקיבוץ. המצב הכספי של בית היתומים הוא בכי רע, התמיכה הנדיבה שניתנה בעבר הצטמקה מאוד, וקורצ'אק קבל על כך מרה. בית היתומים עמד בפני חילוף משמרות, ונוכח כל אלה רקם קורצ'אק את תוכניותיו לעלייה, תוכניות שזורות בתקוות, ספקות וקרע פנימי. הוא כותב: "... באופן מעשי הדבר נראה כך: אני מוכרח להגיע עוד במאי לירושלים, שם [בירושלים התכוון ללמוד עברית] אחזיק איכשהו מעמד על לחם צר של סטודנט. אולי לאחר מכן אחשוב לנוע. לכל מקום שיקראו לי והכול שידרשו ממני... האם לא מאוחר מדי? לא, אילו הייתי עוזב מוקדם יותר הייתי חש כעריק, יש להישאר בעמדה עד לשעה האחרונה. אילו הייתי רוצה לפרוש כפנסיונר לאחר חיי עמל ולייצג את זה ואת זה, אלה ואחרים – הייתי קרוב לוודאי פוסע על פני השנים המעטות בשקט רגוע. אבל לא, מי שכיום אוכל לחם, חובה עליו לגייס את שארית כוחותיו, ואדם שעבר הרבה בחייו, ראה, התנסה, אסור לו להתבונן בחוסר מעש בעת שהאנושות במבוך טרגי מחפשת דרך, שאם לא נודעה לדורות הבאים, היא נצרכת לדור המתבגר היום...". אך דומני שקורצ'אק היה קרוע בדילמה הקשה בין האחריות לילדיו בזמנים של אי וודאות לבין הרצון העז לפתוח דף חדש בארץ ישראל, המצטייר כחלום ללא יכולת מימוש.

באוגוסט 1939 הוא חזר לתוכניתו לחזור לארץ ושיגר מכתב שבכוונתו להגיע באוקטובר. במכתבו גם משפטים על מצבו: "חודש יולי ביליתי בגוצלאב [מקום הקייטנה הקיצית של ילדי בית היתומים] עם הילדים: היה נאה וחם... שוב צווייתי על עצמי להיות צעיר, ההצלחה יחסית, ואילו העייפות גדולה". תשובתה של סבינה דם, שאליה היה ממוען מכתבו של קורצ'אק, יצאה מהארץ ב-2 בספטמבר. היא חזרה לידי השולחת מלווה בהערה של הצנזור הבריטי: "מוחזר בשל הקשר שנותק בין פלסטין לפולין".

הגטו והדרך האחרונה

ב-1996 פרסם אלכסנדר לוין, הבולט בין חוקרי קורצ'אק, העומד בראש המרכז למורשת קורצ'אק בוורשה, ספר, שבו ביקש לכנס כל פרט שניתן להשיג כדי לשחזר את שנותיו האחרונות של קורצ'אק בתקופת המלחמה והגטו. עם פרוץ המלחמה, קבע לוין, התרחשה התנערות מחודשת אצל קורצ'אק אחרי תקופה של אכזבות וחולשה. מניסיונו ידע את חומרת

השעה וגרס, שהמפנה המסוכן מחייבו להתייצב במשמרת כאב בית היתומים. גם סטפניה וילצ'ינסקה חזרה לעבוד לצדו עקב סכנות המלחמה התלויות מעל פולין.

מתחילת המערכה הפעיל קורצ'אק תנאי חירום בבית היתומים. כבר בחודשים הראשונים של הכיבוש הסתבר, שעקב קריסת המשענת של אגודת העזרה ליתומים והחורף הקשה במיוחד של 1939-1940 היה המחסור במזון ובאמצעי קיום אלמנטריים לבעיה המרכזית של המוסד. לפני המלחמה ניסה קורצ'אק לגונן על היתומים מפני הרוחות הרעות מבחוץ, מפני העיוותים והעוולות של עולם המבוגרים. בתקופת המלחמה הצטמצמה המשימה. קורצ'אק נאבק על זכותו של הילד לחיות, מנסה לגונן עליו מפני הרעב, הקור והמגיפות. הוא נוטל על עצמו את העול של גיוס משאבים מאנשים פרטיים וממוסדות. הוא "מבקש, מתחנן, תובע", מאשים ומגדף בכתב ובעל פה, משום "שמוטלת עלינו אחריות וסולידריות מסורתית להושיט עזרה לילד... ובעת פורענות חובה לתת עדיפות בעזרה לילד". הוא פנה ליהודים ולנוצרים, נטל עמו מתן כספי וצרור מזון. נפוצו סיפורים על התחבולות ומעני לשון של קורצ'אק שעסק באיסוף מזון וממון. בין היתר סופר שהגיע למפעל מזון וממתקים ידוע שבעליו היה פולני ממוצא גרמני. השיבו לו, שעל החברה נאסר למכור מתוצרתה ליהודים. על כך התריס קורצ'אק שאין חייבים למכור, הרי יכולים לתת חינם. אך מרשימותיו מצטיירת תמונה קשה וכואבת: אדם זקן המכתת את רגליו בין הבתים וחוזר מושפל, מיואש וכמעט בידיים ריקות.

בפנים התנהל הבית לפי הדפוסים המקובלים בעבר. בקיץ של שנת 1940 נערכה עוד הקייטנה בגוצלאבק. התקיימו ערבי תרבות והצגות בהשתתפותם של אורחים. השבר העמוק בא בנובמבר, עם המעבר מהבית האהוב בקרוכמלנה למעון ברחוב כלודנה בגטו. הפרידה הייתה קשה, ובעת המעבר החרומו השוטרים עגלת תפוחי אדמה של היתומים. קורצ'אק, במדים של קצין פולני, ללא סרט יהודי על זרועו, התייצב במשרדי הגרמנים ותבע להחזיר את הגזלה. כשגילו שלפניהם יהודי, אסרו אותו מייד. סיפורים הרבה נרקמו סביב המאסר והשחרור ממנו. לפני השמועות בגטו, טענו בפני הגרמנים שקורצ'אק אינו שפוי ואחראי למעשיו. אנשי היודנרט ביקשו על נפשו והגסטאפו הסכים להוציאו מן הכלא תמורת דמי כופר. לא ברור מהיכן באו הכספים. קורצ'אק הדהים את הגרמנים באומרו שאינו מוכן שישולם בעדו מכספי ציבור והציע לשלם את הקנס בשיעורים מחסכונותיו שלו. אחרי חודש חזר קורצ'אק למעון הראשון של בית היתומים בגטו, ושם קיבלו אותו בשמחה חרישית ואנחת רווחה. אולם באיש ששב ניכר השינוי; הוא היה שפוף ונתון בחרדה. מכר שראה אותו הרבה באותם הימים נזכר בדבריו: "אני ירא מה עלול לקרות. הם, הגרמנים, מסוגלים לכל דבר".

בגטו נוצר בקרב רבים הרושם, שקורצ'אק הסתגר בתוך עצמו ובתוך בית היתומים. הוא לחם כלביאה על גוריה, דאג לצורכיהם של חניכיו, אך התרחק מן המציאות של הגטו ובעיותיו ואף מהמצוקה של הילדים שחיו בו. יחסיו עם מחלקות היודנרט בגטו היו מתוחים

הוא טען שהם אינם עושים די ואף מתנכרים למצוקת הילדים. שמו מופיע כמי שמקבל עזרה מאנשים מפוקפקים, הידועים כסוכנים מקרב היהודים המשרתים את הרשויות הגרמניות. במציאות שבה רבים היו הילדים העזובים, פעוטים אלמוניים שגעו בבכי חנוק על פני המדרכות, נחשב היה ילד שהתקבל לבית היתומים של קורצ'אק לבר מזל. מספר היתומים בבית גדל ל-200.

מתקופת הגטו נותרו רשימותיו של קורצ'אק שהוצאו בעברית בספר *מן הגטו* (בית לוחמי הגיטאות, תשל"ב). רשימות אלה מכונות לעתים "יומן", אך לא מדובר בעצם ביומן המשקף את שטף החיים של המחבר והבית. צרור הרשימות הוא מעין שילוב של זיכרונות, הגיגים, תמונות מקוטעות מההווה והרהורים על העתיד, לעתים דברים סתומים שהכותב ביקש כנראה לחזור אליהם בחיבוריו בבוא העת. והנה, במאי 1988, בכינוס בינלאומי של חניכי קורצ'אק בפולין, פנתה אישה פולנייה לחבר המשלחת הישראלית מאנשי בית לוחמי הגטאות, בנימין אנוליק, ומסרה לידיו אסופה של תעודות, בלי לגלות כיצד ואצל מי נשתמר החומר הגנוז. הסתבר שהחומר שנמסר הוא ארכיון מתקופת המלחמה של קורצ'אק (החומר פורסם בעברית בשנת 1993 בכרך ד' של *עיונים במורשתו של יאנוש קורצ'אק*), והוא מביא תמונה מקיפה על האיש ופועלו, לרבות טקסטים בעלי אופי ספרותי. התעודות מכילות מכתבים לאנשים בהנהגת הגטו, האחראים למצב הילדים, מכתבים לחניכים בוגרים, ידידים, דברים שיש בהם קטרוג והצלפה לצד חוסר האונים המשתק. התעודות המקוריות סותרות לחלוטין את הדימוי של קורצ'אק המסתגר והאדיש שנעשה בחוץ. קורצ'אק לא רק נאבק על חייהם של הילדים בגטו ככלל אלא התנדב בשנת 1942 לקחת על עצמו לזמן מה את ניהול ותיקון המצב בפנימייה ברחוב דז'לנה, מקום שהיה ידוע בגטו כ"בית המוות" של ילדים עזובים. לצד הקריאות הנואשות שהוא משמיע אנו פוגשים שוב את האיש המקרין חום, אהבה ואצילות. במכתב שהעביר קורצ'אק לילדי הפנימייה בדז'לנה ב-2 באפריל 1942 הוא כותב: "אני כותב לידידי מרחוב דז'לנה. היום ערב סדר שני. אמור הייתי לבוא אליכם הערב, אך איני מסוגל... אינני יכול לבוא מפני שאני זקן, חלש וחולה... אולי בעוד שנה נגור יותר קרוב? זה היה יכול להיות נוח – כי עכשיו הדרך מרחוב דז'לנה עד לרחוב שינה [ברחוב שינה היה המשכן האחרון של ילדי בית היתומים של קורצ'אק בגטו] ארוכה מאוד. בינתיים אי אפשר לשנות דבר. אך גם השנה אני יכול לאחל לכם כל טוב ולהיזכר בחודש שבילינו יחד כשעוד היה חורף קשה ואפל. ברכותיי לכם יקירי. אני מאחל לכם חיים, בריאות ושמחה, וכל זאת אני מאחל לכם מכל עומק הלב".

ארבעה חודשים ועשרים יום אחרי שנכתב מכתב זה, ב-22 ביולי 1942, החל הגירוש הגדול של יהודי גטו ורשה. במהלכו גורשו קרוב ל-330,000 יהודים לטרבלינקה. ב-6 באוגוסט נילקחו ילדי בית הילדים מרחוב שינה לאומשלגפלאץ, שם חיכו רכבות משא שהובילו את היהודים למחנה המוות. מדרכם האחרונה של קורצ'אק, העובדים וילדי בית

היתומים הגיעו אלינו גרסאות רבות. סיפרו שפולנים מידידיו ביקשו להעבירו ל"צד הארי" בזמן שקדם לגירוש, אך הוא סירב לקבל את ההצעה; מכל מקום סירב להינצל בלי הילדים. לאחדים מסיפורים אלה יש כנראה יסוד מהימן. סיפרו ששוטרים יהודים ביקשו להוציא ממגרש השילוחים (אומשלאגפלאץ), ואפילו הגרמנים היו מוכנים לשחררו, אך הוא דחה את כולם. אין הוכחות שדברים אלה אירעו באמת.

בעזבונו של עמנואל רינגלבלום, ברשימה שכתב במחבוא בין הפולנים, נמצאה ביוגרפיה קצרה של קורצ'אק תחת הכותרת *ידיד הילדים הגדול* (כתבים אחרונים, יחסי פולנים יהודים, ירושלים, תשנ"ד, עמ' 86-82). היא כוללת את תיאור הדרך האחרונה מפיו של נחום רמבה, שליח ציבור נאמן באומשלאגפלאץ שהיה עד לנעשה: "זה היה יום שדיכא אותי לגמרי. נערך בו המצוד על ה'גטו הקטן'. אותתו לנו שמובילים את בית הספר לאחיות, את בתי המרקחת, את בית היתומים של קורצ'אק, את הפנימיות מרח' שליסקה ומרח' טברדה ורבים אחרים. היה זה יום שרבי חם; את הילדים מן הפנימיות הושבתי בקצה הכיכר, ליד החומה. קיוויתי שיעלה בידי להציל אותם באותו היום ולהשאירם עד למחרת. הצעתי לקורצ'אק שיתלווה אלי לקהילה כדי להשפיע עליה שתתערב. אך הוא סרב להיפרד מן הילדים אף לרגע". בהמשך בא תיאור של ילדים לבושים עם קורצ'אק המחזיק שני קטינים בידי, הצועדים בגאווה ובראש מורם לקרונות לעיניהם המשתאות של העומדים מסביב. תיאור דומה חוזר פעמים רבות מפי השמועה. ונמסרה גם עדות אחרת, שונה מההופעה ההירואית, המספרת על תוהו ובוהו וייאוש כללי, ועל קורצ'אק המתקדם עם הילדים לעבר הקרון בלי הסדר המופתי ובלי ששמים לב אליו, ורק ילד אחד נאחז בו או מחזיק את ידו. במקום אחר ברשימותיו של עמנואל רינגלבלום, בקטע מדצמבר 1942, נכתב: "גבורתו של ד"ר קורצ'אק. [אהרון] קונינסקי, יאנובסקה (דז'לנה 67), לא רצו לנטוש את ילדי הפנימיות. קורצ'אק הוא אשר יצר את האווירה, כי הכל צריכים להתלוות [לילדים] לאומשלאג. בין מנהלי הפנימיות היו כאלה שידעו מה מצפה להם באומשלאג, אבל סברו שברגע קשה שכזה אין הם יכולים לנטוש את הילדים וחייבים ללכת עמם לקראת המוות" (יומן ורשימות מתקופת המלחמה, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 418).

אגדת קורצ'אק

לדעת רבים, אגדת קורצ'אק נרקמה בעוד האיש בחיים. ונכון הוא ששמו של קורצ'אק זכה להוקרה והיה נערץ על רבים בשנים שקדמו למלחמה. אך הוא היה ידוע ואהוד בעיקר בפולין ובקרב יהודי פולין. האגדה עצמה והתפשטותה בקנה מידה בינלאומי כרוכה בפרשת דרכו האחרונה של קורצ'אק וצעדתו של אב היתומים עם 200 חניכים אל הקץ הנפשע מכל בטרבלינקה.

מופת ההקרבה האיר את נתיב חייו של האיש והפכו לסמל של גבורה בעל כורחו. הזמן לא עמעם את האור הקורן מהדמות אלא התרחב למעגלים נוספים. התרחש דבר שלא תוכנן ולא שוער: קורצ'אק המורה והמתקן, שהשיג הרבה בחייו אך על סף מלחמת העולם השנייה היה שקוע בתחושת תסכול עמוקה, מוכר ומשפיע בימינו יותר מאשר בימי חייו. בטי ג'ין ליפטון, מחברת אמריקנית שכתבה ביוגרפיה על קורצ'אק האיש ושיטתו החינוכית, הצהירה: "כשסיימתי לכתוב את הספר על חייו התחלתי להרגיש חובה לחיות על פי הדוגמה שנתן בחייו. ברצוני לפעול ככל יכולתי למען ילדי ניו יורק המוזנחים ולהחדיר את שיטת החינוך שלו לבתי הספר" (Lifton, Betty Jean, *The King of Children: A Biography of Janusz Korczak*, New-York: Farrar, Straus and Giroux, 1988). סבורני גם שיש יסוד לדבריו של שבח אדן, ממנחילי מורשת קורצ'אק בארץ, שאנשים פשוטים ובוכים בימינו, שהתאכזבו מרעיונות שהתיימרו להביא מרפא לכל הבעיות וגאולה מוחלטת לאנושות, מוצאים אחיזה ומופת באדם, "אב קולקטיבי", שמיזג את רעיונותיו וחלומותיו למקשה אחת ובכל המבחנים הקשים שזימן הזמן לו ולדורו נשאר נאמן לעקרונותיו ולעולמו המוסרי עד הסוף.

כתבי קורצ'אק נפוצים היום כמעט בכל מקום בעולם. הוקמו אגודות קורצ'אק בארצות רבות, ונערכים כנסים בינלאומיים של חוקרי קורצ'אק ותלמידיו. נכתבו עליו מונוגרפיות ועבודות מגוונות שבוחנות את יצירתו הספרותית ואת חידושי בתחום החינוך. הוא עצמו היה לגיבורם של מחזות וסרטים. בתשל"ב יצאה לאור בארץ ביבליוגרפיה מוארת מאת גדליה אלקושי בצירוף מבוא רחב: *יאנוש קורצ'אק בעברית*, הכוללת רשימה של 612 פריטים של תרגומי קורצ'אק וחיבורים (ספרים ומאמרים) עליו בעברית מאז 1925. ב-1996 הוציאה האגודה ע"ש קורצ'אק בישראל אסופה נוספת: *יאנוש קורצ'אק – ביבליוגרפיה 1971-1995*, ובה נכללו 458 פרסומים משלו ועליו משנים אלה. כמו כן מוציאה אגודה זו כתב עת בשם *עיונים במורשתו של קורצ'אק*. כתבי קורצ'אק רואים אור בארצות רבות ובשפות שונות. מהדורה מדעית מלאה של כתביו מוצאת בפולנית ובעקבותיה יוצאים כתביו במלואם באופן הדרגתי גם בתרגום עברי.

מקור: בשביל הזיכרון, 32, 1999, ע"מ 4-12.

